

פרשת נצבים וחודש אלול

התשובה, אשר ללא ספק הינה אחד הנושאים המדוברים והמרכזיים ביותר ביהדות, עוררה מחלוקת ראשונים מעניינת אודות מספר פסוקים בפרשתנו:

וְהָיָה כִּי יבֹאוּ עֲלֵיךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נִתְּנִי לְפָנֶיךָ... וְשַׁבְּתָה עַד יִקְרָא אֶת-לַהֲיִן וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי כָּכָל אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם, אֶתְּהָ וּבְנֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ.¹

האם יש בפסוקים הללו מצווה רשמית לשוב בתשובה, או שמא פירושם אחר? על כך נחלקו הרמב"ם וחכמים אחרים.

בפירושו לתורה, מניח הרמב"ן כי דברים אלו משמעותם מצווה ככל מצוות התורה:

..כי 'והשבות אל לבבך', 'ושבת עד ה' א-להיך', [פירושים]: מצוה שיצוה אותנו לעשות כו...²

גם הסמ"ק³ הבין כרמב"ן, שפסוקים אלו מצווים על אחת מתרי"ג מצוות:

סימן נג: לשוב בתשובה שלימה, דכתיב: 'ושבת עד יי א-להיך'...⁴

מנגד, בפרק ז מהלכות תשובה כותב הרמב"ם את הדברים הבאים:

כל הנביאים כולן צוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: 'והיה כי יבאו עליך כל הדברים... ושב עד ה' א-להיך... ושב ה' א-להיך [את שבויתך ורחמךך ושב וקפצך מפל העמים אשר הפיצך יקנך א-להיך שמה]'.⁵

כלומר, הרמב"ם מבין כי כוונת התורה בפסוקים אלו איננה לצוות על התשובה, אלא להבטיח ולנחם את ישראל שעתידיים הם בזמן גלותם לעשות תשובה ולהגאל. **'ושבת עד ה' א-להיך'** אין פירושו ציווי לפי הרמב"ם, אלא הבטחה. ואכן, כאשר מעיינים ב'מניין המצוות' של הרמב"ם בפתיחת משנה תורה, לא מוזכרת כלל מצוות התשובה אלא הוידוי בלבד:

[מצווה] עג: להתודות לפני יי מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן. שנאמר: 'והתודו את חטאתם אשר עשו'.⁶

נקודות לעיון והעמקה

1. על אף שהרמב"ם איננו מחשיב את התשובה כמצווה מתרי"ג מצוות, הוא הקדיש לה עשרה פרקים ממשנה תורה, ואף קראם בשם 'הלכות תשובה'. מהו לדעתך עניינה ומשמעותה של התשובה אם היא אכן איננה מצווה? (האם היא בכלל חיוב? המלצה? דין מדרבנן בלבד?)
2. כידוע, עיקרה של התשובה מתמקד בעתיד - עזיבת החטא וההתחייבות שלא ליפול שנית באותה עבירה. מרכיב משני בתשובה הינו החרטה על העבר. הדבר עולה במישור מניסוחו של הרמב"ם: **'ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד...'** [רק אחר כך:] **'וכן יתנחם על שעבר...'** [ושב פעם בנוגע לעתיד:] **'ועיד עליי יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם...'**⁵. כאשר מתבוננים בדברים הם אינם ברורים דים... הרי איסור מלאכה בשבת למשל, ממשיך להיות רלוונטי לאדם גם אם הוא עבר עליו. דהיינו, גם לאחר שחילל אדם שבת, הוא מחויב בדיוק באותה מידה לשמור את השבת בפעם הבאה. ואם כן, מאחר והחיובים קבועים ו'ממשיכים כרגיל', איזה עניין יש לצוות על האדם לחזור בתשובה ולהימנע מהעבירה בעתיד? העבירה עדיין אסורה עליו באותה המידה בדיוק! ציווי התשובה אפוא, הוא לכאורה ציווי לשמור את המצוות גרידא, ולא ברור מהו בעצם תוכנו המיוחד?

בעבר ראינו⁶, כי משתמע שלדעת הרמב"ם מצוות התשובה נחשבת כמצווה כללית. נחזור על הדברים בקצרה: כלל הרביעי מכללי המצוות, כותב הרמב"ם את הדברים הבאים:

הכלל הרביעי: שאין למנות צוויים הנוגעים לכל מצוות [התורה כולה]. יש בתורה עשין ולאווין שאינם על דבר מסוים, אלא כוללים את המצוות כולן. [והם] כאילו יאמר [הקב"ה]: 'עשה כל מה שצויתך עליו והשמר מכל מה שהזהרתך ממנו', או: 'אל תמרה בשום דבר ממה שצויתך עליו'.

¹ דברים ל, א-ב.

² רמב"ן בפירושו לפסוק יא שם.

³ סמ"ק - ר' יצחק ב"ר יוסף מקורביל. היה מחכמי צרפת בסוף תקופת בעלי התוספות. נולד בערך בשנת 1210 ונפטר

בערך בשנת 1280, היה תלמידו וחתנו של ר' יחיאל מפריז. קרוי 'הסמ"ק' על שם ספרו: ספר מצוות קטן.

⁴ הקדמת הספר.

⁵ הלכות תשובה לרמב"ם, פרק ב הלכה ב.

⁶ הדף לפרשת וילך - שבת תשובה.

[מדוע אין למנות את הציויים הללו?]⁷ שכן אין מקום למנות את הציווי הזה כמצווה בפני עצמה, לפי שאינו מצווה לעשות איזה דבר מסוים - עד שיהיה מצוות עשה, וגם אינו מזהיר ממעשה מסוים - עד שיהיה מצוות לא תעשה.⁷

כלומר, הרמב"ם קובע שציויים אשר אין להם תוכן מחודש ספציפי, אלא תפקידם הוא לחזק את שמירת כלל המצוות, לא ראוי למנות אותם כמצווה בפני עצמה. הרמב"ם מביא כדוגמה את הציווי הבא: 'את חקותי תשמרו'⁸, שעל אף לשון הציווי שהוא מנוסח בה, אין בו תוכן חדש מלבד התוכן של שמירת המצוות הקיימות.

על בסיס דברים אלו ניתן לפתור קושי שיש בדברי הרמב"ם, המהווה מבוא חשוב להבנת עניינה של התשובה: כפי שראינו לעיל, הרמב"ם איננו מונה את התשובה כמצווה, אלא רק את הווידי. אולם, בהקדמתו להלכות תשובה, כותב הרמב"ם את הדברים הבאים:

הלכות תשובה: מצות עשה אחת, והוא שישב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה. וביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה, בפרקים אלו.

כלומר, לא רק הווידי נחשב מצווה, אלא גם התשובה בעצמה! - דבר שעומד בסתירה לניסוח שראינו ב'מניין המצוות' המשמיט את התשובה.

על פי הכלל הרביעי שהבאנו הדברים ברורים; באופן עקרוני, התשובה נחשבת כמצווה - כפי שאכן משתמע מההקדמה להלכות תשובה, אולם, מכיוון שתוכנה הוא חיזוק שמירת המצוות אצל האדם - 'שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה עוד', ואין בה תוספת 'מצוותית' חדשה, היא נחשבת מצווה כללית.

מאחר ובהלכות תשובה הרמב"ם עוסק בהיבטים כלליים שיש בתשובה (בחירה חופשית, שכר ועונש ועוד), החורים ממסגרת ההלכות הפרטיות והממוקדות שבמשנה תורה, הרי שההקדמה הראויה להלכות אלו היא בניסוח מצוות התשובה הכללית, הכוללת בדיוק את העניינים הללו (יתבאר בהמשך). אולם, ב'מניין המצוות', הרמב"ם איננו מונה דבר שאינו בגדר מצווה מובהקת וממוקדת, ולכן הוא מנה רק את הווידי כמצווה, ולא את התשובה.

הדבר רמוז בעדינות באותן מילים ספורות שהוסיף הרמב"ם בהקדמת הלכות תשובה, מילים שאין להן מקבילה באף אחת משמונים ושלוש ההקדמות האחרות שבספר! - 'הלכות תשובה: מצות עשה אחת, והוא שישב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה. וביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה, בפרקים אלו'. אפילו בהלכות יסודי התורה הרוויות בעיקרים ויסודות, או בהלכות דעות, אין ניסוח מעין זה. הרמב"ם רמז אולי בהקדמה זו, כי התשובה היא מצווה כללית אשר כל היבטיה והעיקרים הנגררים עמה בגללה' הולכים להכלל בהלכות תשובה, ולא רק מצוות וידי הפרטית.

כעת, לאחר שהגדרנו את התשובה כמצווה כללית, מוטל עלינו לעמוד על משמעותה של הגדרה זו. העובדה שהתשובה היא מצווה כללית לשמירת המצוות, אין משמעה שהיא כציווי הכללי-את חקותי תשמרו' ותו לא. יש בתשובה ערך מוסף שעל אף שהוא איננו מחדש מצווה נוספת, הוא שונה מיתר המצוות הכלליות. כפי שנראה מיד, התשובה היא החיוב הכללי שמוטל על האדם להתחדש ולהתפתח כל העת. לא די לה לתשובה בחיזוק מקומי של שמירת המצוות, התשובה רוצה ביותר מזה - שהאדם בכלליותו, גם באותם המקומות בהם אין מצוות רשמיות, ישוב בתשובה. התשובה היא מצווה כללית המיועדת לאדם על מכלול אישיותו:

ואל תאמר שאין התשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה, אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו, כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן התחרות ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן. מן הכל צריך לחזור בתשובה, ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה, שבזמן שאדם נשקע באלו קשה הוא לפרוש מהם, וכן הוא אומר: 'עזב רשע דרכו ואיש און מחשבתי [וישב אל יקוק]...'⁹.

כלומר, כל אימת שהאדם מתקן בתוכו משהו, בין אם זו מידה רעה בין אם זה הרגל מגונה, הוא שב בתשובה. התשובה איננה רק חיזוק לשמירת המצוות גרידא, התשובה היא תביעה אדירה מהאדם לתקן את אישיותו בכללה, להשתפר ולהתקדם כל הזמן גם בדברים שאינם איסורים רשמיים בתורה (אין בכל התורה כולה איסור לכעוס או להיות תחרותי או לרדוף אחר הממון וכד' שהם הדברים שמנה הרמב"ם בהלכה). - 'מן הכל צריך לחזור בתשובה'.

זהו אם כן תוכנה המהותי של המצווה הכללית לשוב בתשובה, הדומה בכלליותה ל'את חקותי תשמרו' ויתר המצוות הכלליות, אך עמוקה ומקיפה מהן.

לתגובות, הערות והארות אענה בשמחה
boazlevy100@gmail.com בעז לוי

⁷ ספר המצוות, שורשים, השורש הרביעי.

⁸ ויקרא יט, יט.

⁹ רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ז הלכה ג.